

УДК: 37.015.31: 17.022.1 – 053.6

*Галина Карелова,
здобувач лабораторії
морального та етичного виховання
Інституту проблем виховання
Національної академії
педагогічних наук України*

ОРГАНІЗАЦІЯ І РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ З ВИХОВАННЯ ОПТИМІСТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЖИТТЯ У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається організація і результати експериментально-дослідної роботи з виховання оптимістичного ставлення до життя у старших підлітків у позаурочній діяльності на основі даних контрольного зрізу. Розкривається, що у процесі експериментальної роботи були визначені рівні вихованості оптимістичного ставлення до життя у старших підлітків. У проведеному дослідженні знайшли підтвердження висунута на початку експерименту робоча гіпотеза, теоретичні положення, зміст, форми і методи виховання оптимістичного ставлення до життя. Виміри, здійснені після завершення формувального етапу експерименту, засвідчили наявність позитивних змін за розробленими нами критеріями і показниками, що дозволяє дійти висновку про доцільність запропонованих нами змісту, форм і методів виховання оптимістичного ставлення до життя у старших підлітків у позаурочній роботі.

Ключові слова: *оптимістичне ставлення до життя; старший підліток; духовний розвиток; експериментально-дослідна робота; методи і прийоми виховання оптимістичного ставлення до життя.*

В статье рассматриваются организация и результаты экспериментально-опытной работы воспитания оптимистического отношения к жизни у старших подростков во внеурочной деятельности на основе данных контрольного среза. Раскрывается, что в процессе экспериментальной работы были определены уровни воспитанности оптимистического отношения к жизни у старших подростков. В проведенном исследовании нашли подтверждение выдвинутой в начале эксперимента рабочая гипотеза, теоретические положения, содержание, формы и методы воспитания оптимистического отношения к жизни. Измерения, осуществленные после завершения формирующего этапа эксперимента, засвидетельствовали наличие позитивных изменений по разработанным нами критериям и показателям, что позволяет прийти к выводу о целесообразности предложенных нами содержания, форм и

методов воспитания оптимистического отношения к жизни у старших подростков во внеурочной деятельности.

Ключевые слова: *оптимистическое отношение к жизни; старший подросток; духовное развитие; экспериментально-опытная работа; методы и приемы воспитания оптимистического отношения к жизни.*

The article deals with the organization and results of experimental and research work on education of an optimistic attitude towards life in older adolescents in overtime activities based on test data. It reveals that in the experimental work there were determined the levels of educating optimistic attitude towards life in older adolescents. The study approved working hypothesis, theoretical positions, content, forms and methods of educating optimistic attitude towards life, suggested at the beginning of the experiment. Measurements, carried out after the forming stage of the experiment, witnessed positive changes according to our criteria and indicators, and that leads to the conclusion about the feasibility of our proposed content, forms and methods of educating optimistic attitude towards life in older adolescents.

Key words: *optimistic attitude towards life, older adolescent, spiritual development, experimental and research work, methods and techniques of educating an optimistic attitude towards life.*

Постановка проблеми. Становлення сучасного підлітка відбувається у досить складних умовах. Упродовж старшого підліткового віку формується здатність особистості орієнтуватися у житті, реалізовувати свої здібності, самостверджуватися, отримувати визнання, бажання спробувати себе в різних соціальних ролях. Суспільно-педагогічна ситуація змушує переосмислити існуючий досвід роботи щодо виховання оптимістичного ставлення до життя, орієнтуючись на нове педагогічне мислення, батьківську педагогіку, традиції українського народу, відродження й розвиток національної системи освіти й виховання. Оптимістичне ставлення до життя неможливе без позитивного прийняття себе та інших людей, оптимістичного світосприйняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організація та результати експериментально-дослідної роботи з виховання оптимістичного ставлення до життя у старших підлітків не були предметом спеціальних наукових досліджень, однак деякі аспекти висвітлювалися у працях І. Д. Бега, О. М. Докукіної, К. О. Журби, Т. В. Кравченко, В. Г. Постоного та ін.

Мета статті: вивчення організації та результатів експериментально-дослідної роботи з виховання оптимістичного ставлення до життя у старших підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідна робота проводилася у відповідності з програмою і методикою, затвердженою на засіданні лабораторії морального та етичного виховання Інституту

проблем виховання НАПН України, що передбачала методичну допомогу вчителям, батькам, учням 7–9-х класів у проведенні експериментальної роботи. Згідно мети і завдань формувального етапу експерименту по його закінченні були проведені контрольні заміри, які дозволили отримати кількісне вираження якісних змін у вихованні оптимістичного ставлення до життя у старших підлітків у позаурочній діяльності, які відбулися у результаті впровадження запропонованої нами методики виховання. Контрольні зрізи були аналогічні тим, які проводилися на констатувальному етапі дослідження з використанням уже розроблених критеріїв і показників, що дало змогу отримати об'єктивні дані у контексті запропонованої нами методики, практично опрацьованої у перебігу формувального етапу експерименту. Виміри здійснювалися згідно з визначеними нами критеріями та показниками вихованості у старших підлітків оптимістичного ставлення до життя у позаурочній діяльності.

З метою виявлення рівня вихованості у старших підлітків оптимістичного ставлення до життя у позаурочній діяльності були проведені опитування, анкетування, бесіди, інтерв'ювання підлітків, учителів, батьків, педагогічні спостереження, а також аналіз документації. У оцінці ефективності вихованості у старших підлітків оптимістичного ставлення до життя у позаурочній діяльності ми опиралися на їхні знання і уявлення про себе, особливості їхнього віку. У старших підлітків, які брали участь в експериментальній роботі, розширилося коло морально-етичних знань, чому сприяла цілісна система виховної роботи у навчальних закладах. Діти, беручи участь у роботі факультативу, виховних годинах, комплексі тренінгів, колективних творчих справах «Від серця до серця», «Сад майбутнього», «Допомога», «Поділися радістю», «Скарбничка доброти» долучалися до моральних цінностей, вчилися цінувати у собі і в інших моральні якості, здатність до самовиховання і саморозвитку.

До переваг оптимістичного ставлення до життя старші підлітки віднесли: уміння бачити у всьому позитив (16,7 %), сприймати невдачі як урок, який потрібно засвоїти (13,4 %), здатність рухатися вперед у своєму розвитку і саморозвитку (12,6 %), конструктивно вирішувати проблеми (10,3 %), уміння знаходити сенс життя (9,8 %), краще зрозуміти себе (9,7 %), своїх батьків (9,6 %), стати більш впевненими у собі (9,5 %), контролювати власні емоції (9,1 %), не дозволяти себе принижувати (8,7 %), конструктивно сприймати критику (8,4 %), бути більш відповідальним (8,1 %), об'єктивно оцінювати себе (7,6 %), не звинувачувати інших у своїх невдачах (7,4 %), не боятися помилитися, розширити коло друзів (7,1 %), жартувати, навіть у складних ситуаціях (7,2 %), цінування життя як найвищого скарбу (6,8 %), уміння визначати життєві перспективи (6,7 %), вірити у власні сили (6,4 %), реалізація життєвого успіху (6,3 %), розкриття особистісного потенціалу (6,2 %), активної життєвої позиції (5,7 %), формування оптимістичного

світобачення (5,9 %), самоконтроль (5,7 %), уміння сказати «ні» (5,4 %), толерантність (4,3 %), відкритість (3,9 %), пунктуальність та обов'язковість (3,5 %), уміння підтримати інших (3,2 %), самокритику (2,8 %).

Натомість песимістичне ставлення до життя, на думку старших підлітків, завдає шкоди уже тим, що позбавляє людини перспективи (12,3 %), можливості проявити себе краще (11,4 %), робить самореалізацію неможливою (10,7 %), сприйняття життя чорно-сірим (9,8 %), призводить до депресій (8,9 %), позбавляє радощів життя (8,7 %), налаштовує на мінорний лад (7,9 %), викликає жаль до себе (7,3 %), спричинює появу розгубленості та невпевненості у завтрашньому дні (6,8 %), занижує самооцінку (5,9 %), формує комплекс неповноцінності (5,7 %), негативно впливає на психічне здоров'я (5,2 %), звужує коло друзів (4,9 %), негативно впливає на цінування життя як найвищого скарбу (4,6 %).

Нас також цікавило, чи навчилися старші підлітки використовувати отримані знання у реальному житті. Виявилось, що отримані знання допомогли вихованцям вплинути на їхнє позитивне мислення, моральні ідеали, навчили поважати себе, аналізувати помилки та знаходити вихід із будь-яких складних ситуацій, уникати конфліктів, долати труднощі свого віку, цінувати батьківські поради, прислухатися до слова вчителя, ставитися до іншої людини, як до цінності, поважати, бути доброзичливим, не ображатися через образи, цивілізовано вирішувати непорозуміння, бути більш організованим, самореалізовуватися. Крім того, 71,2 % респондентів переконані, що отримані знання знадобляться їм у майбутньому, оскільки вчать позитивному ставленню до себе та до інших, конструктивно вирішувати життєві проблеми, що допоможе їм стати успішними.

Виявилось, що у школярів, порівняно з початком експерименту, розширилося коло джерел інформації про старший підлітковий вік, що знайшло своє відображення у таблиці 1.

Таблиця 1

Джерела інформації вихованців експериментальних груп про особливості старшого підліткового віку

№ за/пор	Початок експерименту			Кінець експерименту		
	Відповіді	К-сть	У %	Відповіді	К-сть	У %
1.	Інтернет	52	27,4	тренінги	41	21,7
2.	Однолітки	41	21,7	виховні години	36	18,9
3.	ЗМІ (TV, журнали, газети)	32	16,8	індивідуальні консультації з педагогом	28	14,7
4.	Випадкові знайомі	18	9,5	психолог	18	9,5
5.	Вчителі	12	6,3	батьки	16	8,4

6.	Психолог	9	4,7	однолітки	12	6,3
7.	Батьки	8	4,2	ЗМІ (Інтернет, TV, журнали, газети)	9	4,7
8.	Власний досвід	7	3,7	приклад реальних персоналій	8	4,2
9.	Книги	3	1,5	аналіз власних помилок	7	3,7
10.	Не відповіли	8	4,2	самовиховання	6	3,2
				Книги, спеціальна література	5	2,6
				життєві ситуації	4	2,1
Всього:		190	100	Всього:	190	100

Таблиця 1 доводить, що у старших підлітків експериментальних груп порівняно з початком експерименту розширилося коло джерел інформації про особливості старшого підліткового віку. Діти усвідомили, що у їхньому становленні важливу роль відіграють педагоги, психологи, батьки. Однолітки, без сумніву, відіграють важливу роль в особистісному становленні старшого підлітка. Однак діти відмітили і різні форми виховної діяльності, як такі, що їм допомогли зорієнтуватися в житті, моральних цінностях та власне бажання стати кращими, аналіз власних помилок і різноманітних життєвих ситуацій, приклади реальних людей, що свідчить про результативність нашої роботи тощо. Розширилося коло джерел ЗМІ, які обирають підлітки у пошуках необхідної інформації. Всього було опитано 386 респондентів експериментальних груп, що складає 100 %.

Проведені бесіди з учнями 7–9-х класів показали, що старшим підліткам вдалося поглибити морально-етичні знання та розширити світогляд у процесі проведеної виховної діяльності. На вербальному рівні учні експериментальних класів могли розкрити сутність та зміст оптимістичного ставлення до життя та охарактеризувати їх. Якщо на початку експерименту переважна більшість старших підлітків мала неповні та фрагментарні знання, то по його завершенні ми відмітили значні позитивні зрушення у рівні морально-етичних знань учнів середньої ланки школи.

За даними нашого дослідження високий рівень *когнітивного критерію* вихованості оптимістичного ставлення до життя у старших підлітків зріс на 5,7 %, достатній – на 5,9 %, середній – на 1,8 %, тоді як низький рівень зменшився на 12,7 %. Про ефективність проведеної роботи свідчить і той факт, що вдалося зменшити групи дітей з середнім і низьким рівнем морально-етичних знань, тоді як у контрольних групах не відбулося

суттєвих змін. На поглиблення знань, які стосуються моральних орієнтирів та усвідомлення їх використання, на думку старших підлітків, значно вплинули співбесіди з педагогом, сумісне складання планів саморозвитку, участь у роботі факультативу «Крок до успіху!», виховних годин «Оптимізм як життєва філософія», «Люди, які створили себе», «Як досягнути успіху (з життєвих прикладів реальних персоналій)», «Нерозділене кохання як шанс стати кращим».

У контрольній групі за цей період високий рівень залишився без змін, достатній знизився на 2,21 %, середній зріс на 0,15 %, низький – зріс на 1,13 %. Таку ситуацію у контрольних групах можна пояснити недостатньою увагою до проблеми виховання оптимістичного ставлення до життя у старших підлітків. Треба підкреслити, що старші підлітки контрольної групи, спілкуючись з однолітками експериментальної групи, висловили бажання приєднатися до експериментальної групи і брати участь у спеціально організованій виховній діяльності.

Дослідження *емоційно-ціннісного критерію* вихованості оптимістичного ставлення до життя у старших підлітків орієнтувалося на виявлення позитивної спрямованості, самооцінки, позитивного ставлення до загальнолюдських гуманістичних цінностей та розвиненості емоційно-ціннісної сфери, рефлексії, емпатії. В експериментальній групі зростає кількість старших підлітків, які об'єктивно оцінюють себе і оточення, адекватно реагують на конструктивну критику, мають розвинуті комунікативні здібності та соціально-цінні почуття. Спостерігається збільшення кількості учнів, які вміють виявляти позитивні і стримувати негативні емоції.

Порівняльний аналіз емоційних реакцій старших підлітків експериментальної та контрольної груп дає підстави стверджувати, що учні, які брали участь у дослідно-експериментальній роботі, прагнуть розібратися у проблемних життєвих ситуаціях, виявляють увагу, стриманість, доброзичливість. Така позитивна динаміка мала місце, незважаючи на перебіг та специфіку старшого підліткового періоду – надмірну збудливість, емоційність, різку зміну настрою, максималізм. Це стало можливим завдяки використанню педагогами методів інтимно-особистісного спілкування, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, поваги та любові до вихованця, створення ефективних педагогічних умов для морально-духовного зростання старших підлітків.

Ставлення педагога до старших підлітків як до рівноправної особистості, створення ситуації успіху, спрямованість на позитивний результат сумісної діяльності, злагоджені дії суб'єктів виховної взаємодії – все це сприяло зниженню імпульсивності та запобіганню проявам негативізму.

Високий рівень емоційно-ціннісного критерію вихованості оптимістичного ставлення до життя у старших підлітків в експериментальній групі зріс на 4,5 %, достатній – на 5,6 %, середній – на 3,8 %, низький –

зменшився на 12,9%. За словами самих вихованців, розвинути у них адекватну самооцінку допоміг психолого-педагогічний тренінг особистісного зростання «Я люблю життя», який дозволив старшим підліткам навчитися позитивно сприймати себе, сприймати невдачі як урок, який потрібно засвоїти, спілкуватися з однолітками у невимушеній обстановці, конструктивно вирішувати проблемні ситуації, пробувати себе у різних соціальних ролях, отримувати цінні для життя поради, навички і уміння.

При розробці програми тренінгу особистісного зростання зі старшими підлітками, ми намагалися врахувати вікові, психологічні та індивідуальні особливості учнів, доцільно використовувати діагностувальні і корекційні методики, творчі завдання і практичну діяльність. У ході занять вихованці вчилися адекватно оцінювати себе, вирішувати конфлікти та суперечки, оволодівали прийомами емоційного стримування й розрядки, створювали умови для особистісного розвитку шляхом взаємодії учасників тренінгу.

Проводячи тренінгові заняття зі старшими підлітками, ми переконалися у важливості такої роботи. Під час тренінгової групової діяльності активізується процес самопізнання дітей, підвищується рівень власної значущості, формується мотивація до самовиховання й саморозвитку, закріплюються навички гуманної поведінки. На заключному етапі тренінгу, коли помітно підвищується саморозуміння й оптимізується самооцінка старших підлітків, ми провели дослідження результатів роботи й емоційного стану учасників групи. Усі діти без винятку не лише висловили задоволення своїми заняттями у групі, які дали можливість краще пізнати себе, правильно спілкуватись з дорослими і однолітками, уникати помилок, а й хотіли би продовжити відвідувати тренінг і в старших класах.

Етично-дискусійна студія «Поговоримо відверто» сприяла встановленню довірливих стосунків між дорослими і старшими підлітками, формуванню навичок дискусії, поваги до думки іншого, навіть якщо вона не співпадає з особистою, виробленню стратегії поведінки.

Індивідуальне консультування та психолого-педагогічний супровід допомогли старшим підліткам не лише усвідомити і конструктивно вирішити проблему, а й налагодити стосунки з батьками, вчителями, однолітками, чому сприяла створена педагогами атмосфера взаєморозуміння, визнання та взаємоповаги, використання методу інтимно-особистісного спілкування. У своїх висловлюваннях старші підлітки відзначили: «Я тепер інакше ставлюся до своїх поразок, не так гостро переживаю невдачі, бо намагаюся зрозуміти, що я зробив не так, і обов'язково врахую це наступного разу!... Я став більш вимогливим до себе, я радію кожному дню життя, хоча раніше ніколи цього не помічав. Отримую справжнє задоволення від спілкування з друзями та дорослими, від кожної зробленої справи, від життя взагалі».

Показники вихованості оптимістичного ставлення до життя у

старших підлітків в експериментальних групах на контрольному етапі дослідження значно перевищують показники контрольних груп і в декілька разів перевищують відповідні показники, здобуті на константувальному етапі дослідження. Кількість старших підлітків з низьким рівнем вихованості оптимістичного ставлення до життя зменшилася в експериментальних групах на 22,77 % (у контрольних групах, навпаки, зросла на 0,17 %). В експериментальних групах кількість старших підлітків з високим рівнем вихованості оптимістичного ставлення до життя зросла на 15,34 % (у контрольних групах не змінилася).

Діяльнісно-поведінковий аспект забезпечили зустрічі та спілкування з відомими старшим підліткам людьми, які стали прикладами оптимістичного ставлення до життя, незламності духу, віри у свої сили та можливості. Типовою є розповідь учня 8-го класу Дениса Ш. про ветерана війни с. Петрашівка Віньковецького району Хмельницької області Миколу Івановича: «Прожив важке життя, втратив сім'ю, інвалід, а радіє кожній хвилині».

Узагальнення результатів щодо рівнів вихованості у старших підлітків оптимістичного ставлення до життя у позаурочній діяльності (контрольної та експериментальної груп) за визначеними критеріями дало змогу виявити їх приналежність до високого, достатнього, середнього низького рівнів, що знайшло відображення у таблиці 2.

Таблиця 2

Визначення рівнів вихованості у старших підлітків оптимістичного ставлення до життя у позаурочній діяльності за критеріями по завершенню формувального етапу експерименту

Критерії вихованості	Рівні сформованості вихованості	Експериментальна гр. (202)		Контр. гр. (196)	
		К-сть	У %	К-сть	У %
Когнітивний	Високий	39	19,3	26	13,4
	Достатній	51	25,2	38	19,2
	Середній	87	43,1	83	42,6
	Низький	25	12,4	49	24,8
Емоційно-ціннісний	Високий	38	18,8	25	12,8
	Достатній	50	24,7	36	18,2
	Середній	85	42,1	83	42,6
	Низький	29	14,4	52	26,4
Поведінково-регулятивний	Високий	39	19,3	22	11,3
	Достатній	54	26,7	35	17,8
	Середній	86	42,6	85	43,5
	Низький	23	11,4	54	27,4

Порівняння даних, наведених у таблиці, засвідчує, що в експериментальній групі, де запроваджувалися запропоновані нами педагогічні умови і апробовувалася система позаурочної роботи, спостерігалися позитивні зміни у рівнях вихованості старших підлітків.

Аналіз отриманих даних підтверджує, що в експериментальній групі суттєво збільшилася кількість вихованців із високим та достатнім рівнями за всіма показниками когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінково-регулятивного критеріїв, одночасно кількість старших підлітків із низьким рівнем сформованості вихованості оптимістичного ставлення до життя значно зменшилася. При цьому рівень вихованості старших підлітків контрольної групи, перевірений за цими ж критеріями, якісно не змінився.

Висновки і перспективи. Виміри, які були проведені після завершення формувального етапу експерименту, відзначили наявність позитивних змін за розробленими нами критеріями і показниками, що дозволяє зробити висновок про доцільність запропонованого нами змісту, форм і методів виховання оптимістичного ставлення до життя у старших підлітків. Подальшого вивчення потребують проблеми виховання оптимістичного ставлення до життя у дітей юнацького віку, а також розробка сучасних технологій подолання депресій і вікових криз у молодіжному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Проблема методів виховання в сучасній школі / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 136–141.
2. Журба К. Взаємодія сім'ї і школи у вихованні гідної людини / К. О. Журба // Шкільний світ. – 2013. – № 18. – С. 4–37.
3. Кияшко М. О. Життєвий вибір як чинник духовного розвитку особистості в юнацькому віці: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Кияшко Марина Олександрівна. – Київ, 2012. – 193 с.
4. Кондратова Л. Г. Підготовка вчителя до організації проектної діяльності учнів основної школи в позаурочній роботі: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Кондратова Людмила Григорівна. – Запоріжжя, 2008. – 287 с.
5. Массанов А. В. Умови подолання психологічних бар'єрів у діяльності особистості / А. В. Массанов // Наука і освіта : наук.-практ. журн. Півд. наук. Центру НАПН України. – Одеса : Півд. наук. Центр НАПН України, 2010. – № 9. – С. 91–94.
6. Сергієнко С. М. Виховання культури дозвілля підлітків у позаурочній та позашкільній діяльності засобами педагогічної анімації: дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Сергієнко Світлана Михайлівна. – Бердянськ, 2013. – 229 с.
7. Фурман А. В. Непізнані горизонти гносеологічного оптимізму / А. В. Фурман // Психологія і сусп-во: укр. теорет.-методол.

- соціогуманіт. часоп. – 2010. – № 2. – С. 199–203.
8. Шевчук І. Використання інтерактивних технологій у проведенні виховних годин / І. Шевчук // Початкова школа. – 2004. – № 5. – С. 13–15.
 9. Шевцова С. М. Що таке метод проектів або як реалізувати педагогічну життєтворчість / С. М. Шевцова. // Проектний підхід до компетентнісно спрямованої освіти : наук.-метод. зб. Т. 1 / Ін-т педагогіки НАПН України, Хортиц. навч.-реабілітац. багатопроф. центр, Спеціаліз. шк. I-III ступенів з поглибл. вивченням інозем. мов «Інтелект» м. Києва ; [за наук. ред.: І. Г. Єрмакова, В. В. Нечипоренко, В. І. Прокопенко; наук.-літ. ред. Т. І. Люріна]. – Запоріжжя : Вид-во ХНРБЦ, 2008. – С. 142–146.
 10. Цись В. В. Організація позаурочної виховної роботи у загальноосвітніх навчальних закладів / В. В. Цись // Таврійський вісник освіти : наук.-метод. журн. – Херсон : Херсон. акад. неперерв. освіти. – 2012. – № 2. – С. 98–104.